

вання такі питання:

висвітлення впливу спадщини попередньої доби та суспільних зрушень середини XVII ст. на становлення і розвиток архітектури доби Гетьманщини;

виявлення характеру професійної діяльності архітектора цієї доби;

уточнення етапів розвитку архітектури;

дослідження містобудівних аспектів архітектури з виявленням закономірностей та особливостей формування і розвитку структури й композиції міст, ролі фортифікаційних і монастирських комплексів у формуванні розпланувальної, об'ємно-просторової структури та образних характеристик містобудівних утворень;

з'ясування розпланувальних та об'ємно-просторових структур провідних типів сакральних і цивільних будівель та споруд з особливим акцентуванням типологічних контамінацій і маргінальних типів;

дослідження засобів формування архітектурних об'єктів, конструктивних та архітектурно-пластичних вирішень основних типів будівель;

з'ясування стилістики архітектури, її еволюції та контексту;

виявлення регіональних особливостей архітектури;

визначення ролі й місця архітектурної спадщини доби Гетьманщини в розвитку української архітектури та урбаністики протягом XIX–XX століть.

ПОСИЛАННЯ

1. Гоголь Н. Собрание сочинений. – В 6-ти т. – М.: Гос. изд-во худ. лит., 1953. – Т. 6. – С. 57.
2. Каратницький А., Мотиль О. Історична битва триває // День. – 2009. – 11 липня. – С. 4.
3. Історія української культури. – У 5- т. – К.: Наукова думка, 2001–2003.
4. Історія української архітектури / Ю. Асеев, В. Вечерський, О. Годованок та ін.; за ред. В. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 514 с.
5. Історія українського мистецтва: У 5 т. – К., 2006–2011.
6. Могитич І. Попереднє зауваження до «Історії української архітектури» // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів 2003. – № 13. – С. 167–175; Пламеницька О. «Історія української архітектури»: міркування з нагоди появи // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 2. – С. 116–128.
7. Чит за: В. Передмова до публікації праці В. Залозецького «Задачі консерваторської праці для охорони пам'яток мистецтва на Підкарпатській Русі» // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 3. – С. 53.
8. Пахльовська О. Шлях України до самої себе лежить через Європу // Пам'ятки України: історія та культура. – 2009. – № 2. – С. 94–95.
9. Вечерський В. Архітектура й містобудування України доби Гетьманщини (особливості становлення та розвитку. 1648–1781 рр.): Дис. канд. архітектури: 18.00.01 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. – К., 2001. – 188 с.
10. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – К.: Головкивархітектура, 2001. – 350 с.
11. Вечерський В. Архітектура 2-ї половини XVII – 70-х років XVIII ст. // Історія української архітектури / Ю. Асеев, В. Вечерський, О. Годованок та ін.; за ред. В. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.: іл.
12. Вечерський В. Мистецтво середини XVII – середини XVIII століття: Архітектура // Історія українського мистецтва: у 5 т. / НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – Т. 3: Мистецтво другої половини XVI–XVIII століття. – С. 280–376.
13. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.; Його ж. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 588 с.; Його ж. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-

ко-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.

14. Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К.: Наш час, 2008. – 320 с.; Його ж. Українські дерев'яні храми. – К.: Наш час, 2007. – 271 с.; Його ж. Українські монастирі. – К.: Наш час, 2008. – 400 с.; Його ж. Монастирі та храми Путивльщини. – К.: Техніка, 2007. – 168 с.; Його ж. Українська спадщина: Історико-культурологічні есе. – К.: Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, 2004. – 340 с.; Його ж. Втрачені святині. – К.: Техніка, 2004. – 176 с.

15. Архітектура: Короткий словник-довідник / А. Мардер, Ю. Єврейнов, О. Пламеницька та ін.; За заг. ред. А. Мардера. с К.: Будівельник, 1995. – С. 27.

16. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.

17. Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). – К.: Держбудвидав УРСР, 1957. – С. 3–4; Історія українського мистецтва: В 5-ти т. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – Т. 3. – С. 5–6; М. Архітектура Лівобережної України XVII століття. – М.: Стройиздат, 1967. – С. 6, 28–29; Січинський В. Українська архітектура // Українська культура: Лекції за редакцією Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 248.

Вечерский В.В. Теоретические основания исследования архитектуры Гетманщины

Статья посвящена современным теоретическим основаниям научных исследований истории архитектуры Украины XVII–XVIII вв. Проанализированы основные концептуальные подходы, выделены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Ключевые слова: история архитектуры, теоретические основания, период Гетманщины.

Vechersky V.V. Theoretical basis of study of architecture in Hetmanate period

Article is devoted to modern theoretical bases of research the history of architecture in Ukraine XVII–XVIII centuries. The basic conceptual approaches selected for further research in this area.

Key words: history of architecture, theoretical basis, Hetmanate period.

15.01.2017 p.

J

УДК 725.94(477):303.4«185/19»

О.Д. Савицький

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ М. ГЛУХОВА (СЕРЕДИНА XIX – XX СТ.)

Робота присвячена аналізу питань, пов'язаних з вивченням культурного надбання міста Глухова. Узагальнюються матеріали робіт перших дослідників історії Глухова Д.Я. Самоквасова та М.О. Лазаревського, висвітлюється діяльність колективу вчених та музейників часів українізації та вивчення окремих видів пам'яток у післявоєнний час.

Ключові слова: Глухів, археологія, музей, пам'ятка старовини, дослідник.

Дослідження старожитностей Глухова триває вже понад півтора століття. За цей час вченими було опрацьовано значну кількість різноманітних джерел, обстежено пам'ятки архітектури та археології, що знаходяться на території міста. Загалом історію їх вивчення можна розділити на кілька етапів. При цьому бралися до уваги історичні події, розвитку методів та методик наукових досліджень, становлення пам'яткоохоронної справи у Глухові.

У роботі автор ставить мету прослідкувати у ретроспективі внесок у питання вивчення та охорони пам'яток культурної спадщини вчених, чия діяльність була пов'язана з дослідженням історії Глухова та музейною справою. Початок дослідження у цьому напрямку припадає на

середину XIX ст., коли в з'являються перші наукові праці, присвячені українським старожитностям. Згадки про літописне місто Глухів є у роботах М. Карамзіна, М. Маркевича, але вони розглядали його як частину загальної історії Київської Русі та козацької України.

Першим, хто зробив спробу узагальнити дані про минуле Глухова, був архієпископ харківський та чернігівський Філарет. Вченим було не тільки зібрано значний за обсягом фактичний матеріал, а й критично його оброблено. Він піддає критиці інформацію, опубліковану М. Маркевичем про те, що місто за часів Київської Русі мав назву Васильків, а Глуховом його назвали після монгольського погрому 1239 р. Філаретом було ототожнено сучасний населений пункт з літописними згадками 1152 та 1239 рр. [10, с. 271]. Як людина, пов'язана з церквою, він особливу увагу приділяв саме історії храмів та церковних діячів.

Слід зауважити, що до середини XX ст. це була чи не єдина в Україні наукова праця, де події висвітлювалися саме через призму історії церкви. До наукового здобутку вченого можна віднести запровадження і реалізований принцип історизму, де всі події висвітлюються у хронологічному порядку з посиланнями на джерела. Значний обсяг роботи був проведений Філаретом і у анкетуванні. Ця методика була широко вживаною саме на етапі становлення історичної науки на українських землях. Для ієрарха, що мав високий сан у церкві, було не складно організувати анкетне опитування серед парафіяльних священиків та місцевих урядовців. Таким чином, до нього надходила інформація, що інколи була унікальною з точки зору історії окремих населених пунктів. Проте, перевірити такий величезний обсяг інформації часто було не під силу одній людині. Втім, стаття, присвячена Глухову у сьомому томі «Историко-статистического описания Черниговской епархии», що вийшла друком у 1872 р., може вважатися першою науковою розвідкою у вивченні минулого міста [10, с. 271–295].

На початку XX ст. виходить друком третомне видання О.М. Лазаревського «Описание старой Малороссии», де містяться описи Глухова. Серед документів, що наводять вчений, є цікаві згадки про заснування міста, записані зі слів старожилів, які ще пам'ятали події осадження Глухівського замку Олександром Пісочинським, облогу міста військами польського короля Яна Казимира 1664 р., імена та посади тих людей, які зробили важливий внесок у розбудову Глухова. Дані наводяться з посиланням на документи середини XVII–XVIII ст., що сьогодні є актуальним джерелом інформації [3, с. 427–436].

У другій половині XIX ст. та теренах Глухівщини працював видатний археолог Д. Самоквасов. З його ім'ям пов'язаний початок наукового вивчення пам'яток археології Посейм'я. Вчений багато уваги приділяв саме дослідженню городищ та курганів, а не збиранню окремих знахідок з археологічних комплексів. Здійснені ним розвідки у межиріччі Десни та Сейму дозволили не тільки отримати фактичний матеріал про устрій та культурну належність

городищ, а й створити одну з перших археологічних карт Глухівщини та Путивльщини. Навколо Глухова було виявлено та обстежено значну кількість городищ раннього залізного віку та Київської Русі. У Глухівському повіті були здійснені невеликі розкопки курганів поблизу сіл Волокитине, Ротівка, Спаське [9, с. 111–114, карта].

На фоні загального захоплення розкопками курганів доби бронзи та раннього залізного віку дослідження Д. Самоквасова над створенням археологічної карти та каталогу городищ виділяють цю роботу з-поміж решти праць сучасних йому археологів. Врешті його позиція щодо комплексного вивчення археологічних пам'яток стала загально визнаною у науковому світі. З певних причин археологічні дослідження на території історичного центру Глухова Д.Я. Самоквасов не проводив. Ця частина міста була значно зміненою через будівництво фортеці у XVII–XVIII ст. та подальшого містобудівельного розвитку XIX ст. Зрештою, археологічні дослідження, здійснені Д.Я. Самоквасовим, стали початком археологічного вивчення найдавнішої історії Глухівщини.

Однією з видатних подій, пов'язаних з вивченням та охороною пам'яток культурної спадщини Глухова, стало відкриття краєзнавчого музею. Вона відбулася 18 червня 1903 року. Основу фондів музею склали речі з приватних колекцій, надані М. Шугуровим, П. Скоропадським, В. Амосовим. Це були переважно історичні документи, монетні колекції, окремі археологічні знахідки. З початку своєї роботи основним завданням музею було збирання предметів старовини та їх зберігання. Музей часто переводили з одного приміщення в інше, а організацією виставок займалася земська управа [7, с. 56].

Політична криза у Російській імперії стала причиною спочатку Лютневої революції 1917 р. та зречення царя Миколи II, а згодом політичного перевороту та захоплення влади у Петрограді партією більшовиків. На території України також почалися виступи політичних партій, пов'язаних зі зміною влади. Часто вони супроводжувалися відкритим грабунком та погромами. Глухівський музей у цьому відношенні не став виключенням. Це стосувалося переважно монетних колекцій та предметів з кольорових металів. Вціліли в основному бібліотека та історичні документи. Зберегти їх вдалося завдяки втручанням ректора Глухівського інституту народної освіти К. Ягодовського [5, с. 57].

На початку 20-х рр. XX ст. починається поступове відновлення наукових досліджень, що було пов'язано перш за все з діяльністю місцевих краєзнавчих музеїв. У цей період, що отримав назву українізація, плідно працювали на теренах Глухівщини Н. Онацький, М. Рудинський, О. Маліношевський, Д. Шарапов, М. Макаренко. Це були справжні ентузіасти своєї справи.

У 1921–1923 роках посаду завідувача музею обіймав О. Маліношевський. Це був етап активної науково-дослідницької роботи Глухівського окружного музею [8, с. 367–368].

Після закінчення громадянської війни у пограбованих маєтках залишалися предмети, які мали історичну цін-

ність. Їх треба було негайно перевезти до музею для вивчення та зберігання. Одним з випадків, що ілюструє роботу музейників у цей період, є випадок з перевезенням предметів мистецтва з села Волокитине до Глухівського краєзнавчого музею у 1922 р. Тоді В.І. Риженком було організовано передачу до музею предметів з порцеляни, що знаходилися у садибі Міклашевських. Для охорони цінностей було виділено 45 курсантів [5, с. 57].

Значну увагу було приділено археологічним розвідкам навколо Глухова та на його території. У 1925–1926 роках новим завідувачем глухівського музею В. Мальченком були здійснені перші дослідження міських укріплень. Мова йде про обстеження Київської брами, земляних укріплень та підземних ходів на території Глухівської фортеці XVII–XVIII ст. Були проведені невеликі археологічні розкопки у історичному центрі міста в районі Успенського монастиря. Здійснювався також археологічний нагляд за земляними роботами у середмісті. Саме тут міг знаходитися дитинець давньоруського Глухова [2, с. 43].

Початок масштабних розвідок в глухівській окрузі пов'язаний з ім'ям Я. Морачевського, який з 1927 р. став керувати музеєм. Упродовж кількох польових сезонів він здійснював обстеження пам'яток археології у межиріччі Десни та Сейму. Ці роботи велися у тісній співпраці з іншими науковими установами та музейними закладами. До розвідок у 1929 р. приєдналися завідувач Конотопського музею О. Маліношевський та археолог М.Я. Рудинський [8, с. 275–276]. Спількування з відомим вченим, спеціалістом з археології кам'яного віку, мало вплив на акценти у археологічних розвідках. Особливої уваги набували знахідки та археологічні об'єкти кам'яного віку, хоча і решта пам'яток археології також досить скрупульозно фіксувалася та вивчалася.

Одним з цінних джерел з історії археологічних досліджень Глухівщини є польові щоденники Я. Морачевського. Для людини, яка не мала спеціальної археологічної освіти, вони велися на досить високому рівні. Я. Морачевський фіксував місцезнаходження окремих знахідок, знімав ситуаційні плани городищ та археологічних комплексів Глухівщини [4, с. 42–48].

На території Глухова здійснювалися дослідження на місці проведення будівництва, ретельно вивчалися отримані знахідки, що поповнювали музейні фонди.

У цей період в Україні розпочинається активна пам'яткоохорона робота. Перші кроки у сфері охорони історико-культурних цінностей були зроблені ще за часів УНР та Гетьманату. 18 січня 1918 року П. Скоропадським було підписано Закон «Про утворення Головного управління мистецтва та національної культури». Метою цього закону була координація пам'яткоохоронної роботи усіх науково-дослідних, музейних та державних установ у сфері охорони історико-культурної спадщини. Для ефективної роботи 14 травня 1918 р. Головне управління мистецтва і національної культури розглянуло проект Статуту комітетів з охорони пам'яток старовини на місцях. Місцеві комі-

тети повинні були стежити за збереженням пам'яток археології, архітектури та монументального мистецтва.

У 1918 році гетьманським урядом розроблявся проект закону про охорону пам'яток культурної спадщини. Ця робота свідчить про підтримку пам'яткоохоронної роботи на загальнодержавному рівні. За час існування Гетьманату було організовано тритижневі курси для підготовки музейних екскурсиводів.

Не дивлячись на зміну урядів і форм правління (Центральна Рада, Українська Гетьманська держава, Директорія УНР), питання охорони культурно-історичної спадщини українського народу та існування пам'яткоохоронних інституцій успадковувалися й не підлягали сумніву. Діячі-пам'яткоохоронці продовжували працювати як фахівці своєї справи. Проте, поразка революції й прихід до влади більшовиків перервали закономірний еволюційний розвиток пам'яткоохоронної справи. І хоча певний час, упродовж 20-х років, ще діяли щораз модифіковані інституції, належним чином захистити культурні надбання українського народу вони були неспроможні. Більшість же діячів пам'яткоохоронної справи, в тому числі й на Сумщині, була репресована.

У січні 1919 р. у Харкові при Народному комісаріаті освіти УСРР на правах окремого відділу було створено комітет з охорони пам'яток мистецтва, що згодом дістав назву Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМІС). Відтоді і до проголошення Україною незалежності пам'яткоохоронна справа в Україні базувалася на втіленні в життя радянського законодавства, копіюванні російських пам'яткоохоронних структур та радянського ідеологічного підходу до оцінки культурних цінностей. У різний час у роботі ВУКОПМІСу брали участь Д. Багалій, М. Макаренко, М. Сумцов, С. Таранушенко, Ф. Шміт та ін. діячі української науки та культури. На місцях створювалися губернські та повітові комітети, навколо яких групувалися ентузіасти збереження старожитностей та пам'яток краю. Головними завданнями, які ставили більшовики, було збереження цінностей на підконтрольних їм територіях, намагання убезпечити будівлі від руйнацій та встановлення належного контролю за пересуванням культурних цінностей. Уже в 1920 р. Ф. Шміт говорив про занепад пам'яткоохоронної роботи, а Ф. Ернст у своєму «Щоденнику. Охорона пам'яток культури 1919–1920 роки» описав не тільки хаос діяльності ВУКОПМІСу, й неможливість проконтролювати надходження із реквізованих колекцій, домашнього майна колишніх власників, а й те, як найцінніші речі вивозилися до Москви та розкрадалися представниками державних органів [7, с. 53].

У 1921 р. ВУКОПМІС було поділено на Головне архівне управління та Головне управління у справах музеїв та охорони пам'яток мистецтва, старовини й природи (Головмузей, невдовзі скасований). Натомість, у 1922 р. у складі Головополітосвіти почала діяти секція реставрації і охорони позамузейних пам'яток при екскурсійно-вистав-

ково-музейному відділі. На місцях мали діяти інструктори з охорони позамузейних пам'яток, хоча на практиці вся робота зосереджувалася в музеях, які фінансувалися недостатньо й мережа їх так само була не розгалуженою.

Особливо інтенсивно знищувалися й вивозилися пам'ятки старовини та мистецтва з України у період кампанії по відокремленню церкви від держави, вилучення церковних цінностей. Глухівський повітовий виконком повідомляв повітовому парткому у січні 1923 р.: «Золоті і срібні речі, що взяті з Петропавлівського монастиря, передати в повітовий фінвідділ, а придатні для обладнання клубів розподілити між робітничими та партійними клубами, дитбудинками та інвалідними домами» [1, арк. 3–4]. З центру надсилалися секретні інструкції про те, як потрібно обходитися з конфіскованим та реквізованим майном.

27 березня 1922 р. секретарю Глухівського парткому і голові повітового виконкому надійшла секретна інструкція – Бюлетень секретно-інформаційного відділу Чернігівського губернського управління. Згідно з розпорядженням Особливої комісії совнаркома, на підставі декрету ВЦВК і ЦК Помголот, підтверджених ЦК КП(б)У і совнаркомом УСРР утворена особлива губернська комісія по вилученню і зосередженню цінностей під керівництвом представника особкома і совнаркома завгубфінвідділом Бенчина і членів губвійськома Валишева і Цигліса. В повітах створювалися аналогічні комісії. Робота провадилася в таких напрямках: «фізичний огляд адміністративних будівель і конфіскація всього, вилучення цінностей із церковних будівель (церков, монастирів, синагог та ін.). Перед фактичним вилученням цінностей із церковних будівель, слід провести широку агітаційну кампанію як серед профспілок, так і серед віруючих... Так само не завадить використати духовенство для відозв до віруючих про передачу церковних цінностей на допомогу голодуючим. Керувати і перевіряти роботу по вилученню цінностей із державних і місцевих художніх сховищ (музеїв, галерей тощо) комісією, яка буде у вас створена, голова губернської підкомісії по вилученню цих цінностей» [1, арк. 30].

Про виконання цих розпоряджень Глухівська місцева влада звітувала уже 18 травня 1922 р.: «Поступило изъятых ценностей золота: 5 золотников, 84 доли, серебра: 8 пудов 24 фунта 92 золотника. Всего ранее поступившего золота 9 золотников 24 доли, серебра – 35 пудов 21 фунт, 8 золотников 20 долей; камней – 1 бриллиант средний, 3 маленьких; 2 аметиста все в серебряных оправках, одно жемчужное ожерелье, серебряным позолоченным крестом, усеянным гранатами. Драгоценные материи: 3 бархатных покрывала шитых золотым жемчугом» [1, арк. 92]. Це лише один із прикладів того, як втрачалися культурні цінності українського народу у період так званого «відділення церкви від держави».

У травні 1921 р. на загальних зборах ВУАН було створено Археологічну комісію, що спочатку виконувала роль консультативного органу, у обов'язки якого входили питання, пов'язані з координацією наукової та

пам'яткоохоронної роботи в УРСР. У 1924 р. комітет було перетворено на Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК), що протягом певного часу виконував функції головної державної установи у справі охорони культурної спадщини. Членом ВУАКу був і уродженець Глухова Ф. Ернст. Тоді ж було розпочато роботу над проектом закону про охорону пам'яток. 16 липня 1926 р. на основі поданих напрацювань було затверджено «Положення про пам'ятки культури і природи».

1926 року у складі Наркомату освіти почала працювати Головна інспектура охорони пам'яток культури в Україні з чотирма крайовими комісіями. Глухівська округа була у підпорядкуванні Київської інспектури, на чолі якої стояв Ф. Ернст.

У середині 30-х років ХХ ст. завершується період т. з. українізації. Поступово закривалися навчальні та наукові установи, що займалися вивченням питань, пов'язаних з історією українського народу. Починаються політичні репресії щодо наукових працівників музейних закладів Північно-Східної України. Спершу за анонімними наклепами звільнялися з посад завідувачі та наукові співробітники, що плідно працювали у 20-ті роки ХХ ст. Згодом почалися арешти та звинувачення у контрреволюційній діяльності. Підставою могли стати книжки з української історії, відсутність класового акценту у виставках та наукових публікаціях. Подібна доля спіткала Ф. Ернста, Н. Онацького, Я. Морачевського, Д. Шаропова, О. Маліношевського. Доля співробітників Глухівського краєзнавчого музею після арешту та оголошення вироку невідома.

Питання охорони та збереження пам'яток культурної спадщини безпосередньо були пов'язані з політичними змінами у Радянському Союзі. З початком наступу держави на церкву храми закривалися, а предмети, що в них зберігалися, нищилися або вивозилися у непридатні для зберігання приміщення. «Безбожна п'ятирічка» стала періодом масової руйнації пам'яток культової архітектури. У таких умовах органи охорони пам'яток просто перестали існувати.

На цьому закінчується перший етап вивчення пам'яток культурної спадщини міста Глухів та його найближчої округи. Його початок припадає на час становлення археології як науки. За ініціативою вчених-істориків та археологів відбувається систематичне вивчення нерухомих пам'яток культурної спадщини, а саме археологічних та архітектурних. Були зроблені перші кроки у виявленні та виділенні окремих археологічних культур та накопиченні окремих артефактів, створені значні за обсягом музейні колекції, що склалися з нумізматичних, археологічних та історичних предметів, складені перші списки пам'яток археології з позначенням їх на топографічних картах. Це дозволило вченим окреслити перші межі поширення археологічних культур. На території Глухова розпочалося вивчення пам'яток, пов'язаних з періодом Київської Русі та Гетьманщини. Були здійснені археологічні спостереження та розкопки, що дали можливість зібрати знахідки, пов'язані з історією міста.

У цей період на теренах Глухівщини активно працювали ентузіасти археології та музейної справи О. Маліношевський, Я. Морачевський, М. Рудинський. Їх трагічна доля є фінальним акордом тієї пам'яткоохороної та наукової роботи, що була розпочата ще у другій половині XIX ст., але не логічним закінченням.

Відновлення заходів щодо охорони пам'яток культурної спадщини Глухова починається у повоєнні роки. Початок цієї роботи у зруйнованій війною країні був суто номінальним. У 1944 р. у складі Управління у справах архітектури при РНК УРСР почав діяти відділ охорони пам'яток архітектури. Відповідні структури планувалося зорганізувати й на місцях. Проте в умовах повоєнної розрухи вони так і не запрацювали на належному рівні, тому у березні 1945 р. обов'язки щодо охорони історико-культурних пам'яток було покладено на Комітет у справах культурно-освітніх установ, у складі якого почав діяти відповідний відділ.

Варто зазначити, що відповідні зміни, що до певної міри уніфікували пам'яткоохоронну справу в СРСР, йшли за прийняттям Постанови Ради Міністрів СРСР від 14 жовтня 1948 р. «Про заходи щодо поліпшення охорони пам'ятників культури». Безпосереднє керівництво та контроль справою обліку, охорони, реставрації та використання пам'яток архітектури, мистецтва, історії та археології доручали Комітету у справах архітектури при Раді Міністрів СРСР та їх відповідним структурам на республіканських, обласних рівнях, Комітетам у справах культурно-освітніх установ при Радах Міністрів союзних республік.

У 1961 р. на Пленумі ЦК КПРС виступив М. Хрущов з доповіддю, у якій назвав витрати на ремонтно-реставраційні роботи на пам'ятках архітектури марнотратством. Після цього Інспекція з охорони архітектурних пам'яток при Держбуді УРСР значно зменшила переліки пам'яток нерухомої культурної спадщини України. Це рішення мало трагічні наслідки для визначних архітектурних пам'яток Сумської області. Було виключено зі списків кілька культових споруд, зокрема Свято-Троїцький собор у Глухові, на місці якого збудували приміщення автовокзалу.

На фоні загальнодержавного наступу на культові споруди вчені-архітектори навпаки прикладали максимум зусиль для вивчення та популяризації пам'яток архітектури. У 1970 р. друком вийшла науково-популярна монографія «По равнинам Десны и Сейма». Вона ґрунтується на результатах наукових досліджень пам'яток архітектури Сіверщини та архівних документах XVIII ст. [11]. Один з розділів книги присвячений архітектурним пам'яткам Глухова. М. Цапенко одним з перших дослідив будівлю Малоросійської колегії. Вченим було обстежено кілька яскравих архітектурних пам'яток історичного центру міста: Троїцький собор, Спасо-Преображенську, Троїханастасіївську, Миколаївську та Вознесенську церкви, Київські ворота. М. Цапенко зазначає, що, незважаючи на те, що ці об'єкти перебувають під охороною держави, вони

мають занедбаний стан. Щодо Київської брами М. Цапенко подає кілька версій будівництва цієї пам'ятки, пов'язуючи це з приїздом до Глухова імператриць Єлизавети Петрівни та Катерини II.

Дослідження велися не тільки у історичному центрі міста. На березі ставка, поблизу Черневої Греблі, було обстежено рештки дерев'яного палацового комплексу, що належав Президенту Малоросійської колегії, генерал-губернатору П. Румянцеву-Задунайському. Рештки цього комплексу у кінці 60-х рр. XX ст. ще буди добре помітні [11, с. 46–60].

У 1968 р. Глухів був включений до «Списку стародавніх міст, селищ і сіл Української РСР», затвердженого наказом Держбуду УРСР від 9 серпня 1969 р. № 134. Хоча на папері пам'ятки культурної спадщини були під охороною держави, у реальному житті питання їх реставрації та збереження мали проблеми з виділення коштів та виготовлення науково-проектної документації на реставраційні роботи.

У кінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. значно зріс інтерес до вивчення та збереження об'єктів культурної спадщини Глухова. Розпочалися перші археологічні дослідження, спрямовані на локалізацію та встановлення меж літописного міста. Перша спроба археологічної локалізації дитинця літописного міста Глухів належить О. Сухобокову.

У 1979 році перші археологічні дослідження у центральній частині міста здійснювала Лівобережна слов'яно-руська археологічна експедиція. У результаті цих досліджень було встановлено, що культурний шар має нашарування в основному двох періодів – давньоруського та козацького [6, с. 107].

У 1987–1991 рр. у Глухові працювала археологічна експедиція під керівництвом В. Приймака. Було встановлено, що площа посаду літописного міста Глухів займала близько 25 га. Знахідки, отримані під час розкопок, репрезентують набір, типовий для давньоруського міста. Активну участь у проведенні археологічних досліджень у цей час брав В. Белашов – дослідник історії Глухова.

На кінець 80-х років припадає інтенсивна робота з реставрації пам'яток архітектури міста. У 1988 р. у Глухові створено реставраційну дільницю Чернігівської міжобласної науково-реставраційної майстерні. Було проведено реставраційні роботи на основних храмах міста, будівлі банку М. Терещенка, споруд Учительського інституту, Київській брамі.

У 1988 р. на території Сумської області починає роботу редакційна група з підготовки «Зводу пам'яток історії та культури УРСР». Результатом цієї роботи стало виявлення та обстеження переважної більшості пам'яток культури Глухова, написання науково-довідкових статей, авторами яких були О. Сухобоков, В. Приймак, В. Вечерський, В. Белашов.

З початком економічної кризи у СРСР відбувається поступове згортання реставраційних робіт, не виділяються кошти на проведення археологічних досліджень. Розко-

пки, що проводилися В. Приймаком та В. Белашовим на початку 90-х рр. ХХ ст., велися частково на власні кошти та за рахунок допомоги небайдужих ентузіастів.

У 60–80-х роках ХХ ст. починається будівництво типових багатоповерхових будинків, де відсутність археологічних досліджень привела до втрати частини культурного шару літописного Глухова. Лише самовіддана робота вчених-археологів, архітекторів, майстрів-реставраторів заклали підвалини для створення історико-культурного заповідника в історичному центрі міста.

ПОСИЛАННЯ

1. Державний архів Сумської області, ф. 1731, оп. 1, спр. 18.
2. Коваленко Ю.О. Меценати і колекціонери історії Глухівського музейництва / Ю.О. Коваленко // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава: Вид. ЦОДПА, 2002. – № 1. – С. 42–43.
3. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 2. Полк Нежинский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1893. – 550 с.
4. Морачевський Я.М. Щоденник археологічної експедиції по р. Клевеню, Свісі, Локні, Івоту в 1929 р. / Я.М. Морачевський [підготовка до публікації та коментар В. Звагельського та Л. Белінської] // Сумська старовина. – Суми: Вид. Сумського державного університету, 1998. – № III–IV. – С. 42–48.
5. Мошик І.В. Історичні віхи Глухівського краєзнавчого музею / І.В. Мошик // Питання історії науки і техніки. – К.: вид. ЦП ННП України та УТОШК. – 2015. – № 2. – С. 56–60.
6. Кучера М.П. Древнерусские поселения Среднего Поднепровья (археологическая карта) / М.П. Кучера, О.В. Сухобоков, С.А. Беляева, Н.В. Блажевич, П.А. Горишний, А.Т. Смиленко, Р.С. Орлов, О.В. Иченская – К.: Наукова думка, 1984. – 195 с.
7. Побожій С. З історії охорони пам'яток Північного Лівобережжя 20–30-х рр. // Північне Лівобережжя та його культура ХVIII – початку ХХ століття. Тези доповідей та повідомлень наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження історика мистецтва Федора Людвіговича Ернста /1891–1949/. – Суми, 1991. – С. 53.
8. Принь М.О. Олександр Володимирович Маліношевський – завідувач соціального музею Донбасу (1925–1927 рр.) / М.О. Принь // Сіверщина в історії України. – К., Глухів: Вид. ЦП НАН України та УТОШК, 2012. – Вип. 5. – С. 367–370.
9. Самоквасов, Д. Северянская земля и северяне по городищам и могилам / Д. Самоквасов. – М.: Синодальная типография, 1908. – 120 с., карта.
10. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды / Архиепископ Филарет. – Чернигов: Губернская типография, 1873. – Т. VII. – 439 с.
11. Цапенко М.П. По равнину Десны и Сейма / М.П. Цапенко. – М.: Искусство, 1970. – 143 с.

Савицький А.Д. Історія дослідження пам'яток культурного насліддя міста Глухов (середина ХІХ – початок ХХ ст.)

Стаття присвячена аналізу питань, пов'язаних з вивченням культурного насліддя міста Глухова. Обобщаються матеріали робіт перших дослідників історії Глухова Д.Я. Самоквасова та А.М. Лазаревського, освещается деятельность коллектива учёных и музейщиков времён украинизации и изучения отдельных видов памятников в послевоенный час.

Ключевые слова: Глухов, археологія, музей, пам'ятник древності, дослідник.

Savitskyi O.D. History of studies of cultural heritage of town Hlukhiv (middle XIX – beginning XX centuries).

The work deals with the analysis of issues related to the study of the cultural heritage of the town Hlukhiv. Materials of first research papers of Hlukhiv D. Ya. Samokvasov and O. M. Lazarevskyi are generalized, activity of scientists and art dealers of times of an Ukrainization and grouping of separate types of monuments in post-war time is lit.

Key words: Hlukhiv, archeology, museum, antique, researcher.

22.03.2017 р.

Ј

УДК 002.1:008:725.94:351.853(477.52)

Р.В. Харковенко

АНАЛІЗ ОБЛІКОВОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА ГЛУХОВА ТА ГЛУХІВСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглядається та аналізується питання сучасного стану облікової документації на об'єкти культурної спадщини міста Глухова та Глухівського району Сумської області.

Ключові слова: облікова документація, об'єкт культурної спадщини, Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

Державний облік об'єктів культурної спадщини є одним з пріоритетів політики української держави у сфері охорони культурної спадщини, оскільки це є передумовою збереження вказаних об'єктів. На рівні держави і регіонів необхідно конкретно знати, що і де необхідно охороняти. Облікова документація на об'єкти культурної спадщини має бути належним чином підготовлена, узагальнена, систематизована і збережена. Це є запорукою охорони і збереження для майбутніх поколінь кожної пам'ятки культурної спадщини окремо і культурної спадщини загалом.

З набуттям державної незалежності й ствердженням курсу на відродження національних культурних традицій та інтеграції в європейське співтовариство, в Україні гостро постало питання про перегляд засад державної пам'яткоохоронної політики. Перше десятиріччя незалежності було пов'язане з підготовкою та прийняттям Верховною Радою України у 2000 р. Закону України «Про охорону культурної спадщини», формуванням державної системи управління пам'яткоохоронною сферою, розробкою нормативних документів, а також загостренням питання необхідності перегляду раніше напрацьованої облікової документації на пам'ятки, коригування списків пам'яток та наповнення державного реєстру культурної спадщини об'єктами, що не були раніше віднесені до пам'яток за ідеологічними ознаками радянської доби, але за своїм історико-культурним змістом поглиблюють об'єктивне висвітлення історії та культури українського народу, його давніх національних традицій [1, с. 8].

Новими підходами позначилася в 1990-ті роки й робота над Зводом пам'яток історії та культури України. Незважаючи на економічну скруту в країні, вдалося видати в цей час кілька книг першого Зводу пам'яток м. Києва, де, чи не вперше, комплексно представлені усі види нерухомих пам'яток.

Отже, виходячи з вище сказаного, на зламі століть в Україні за результатами тотальних обстежень територій і населених місць, наукових розвідок, багаторічної пошукової діяльності не одного покоління пам'яткоохоронців був зібраний величезний пласт інформації про об'єкти нерухокої культурної спадщини, напрацьована облікова документація на численні пам'ятки.

Попри своєрідний ідеологічний підхід щодо оцінки